

Inhoud

- 1 Archeon 25 jaar viering
- 2 Voorwoord voorzitter
- 2 Agenda
- 3 Maak kennis met het bestuur
- 3 Coördinator wereld-erfgoed
- 4 Kleding in de Prehistorie
- 5 Griencultuur in Archeon
- 6 Zwammerdam & Wouter Schalk
- 7 Vrouwe Hadewij
- 9 Foto reportage Mozaïekploeg
- 10 Boeken & tentoonstellingen
- 11 Anatomie van de vrouw in de antieke geneeskunde
- 12 Strip & colofon

Viering Archeon 25 jaar; het was een mooi feest!

Op 10 mei jl. werd samen met de Commissaris van de Koning Jaap Smit, burgemeester Liesbeth Spies, "Archeon" wethouder Kees van Velzen, vele VVvA leden, onze vrienden van het Thermenmuseum in Heerlen en andere genodigden gevierd dat Archeon 25 jaar bestaat. VVvA had samen met Archeon deze bijeenkomst georganiseerd het als hoogtepunt het onthullen van de Romeinse vloeren welke door VVvA mozaïek vrijwilligers zijn aangelegd.

Ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van het Archeon onthulde Smit met burgemeester Liesbeth Spies in het bijzijn van een groot aantal gasten de bijzondere nieuw aangelegde mozaïekvloeren in de twee nissen van de gereconstrueerde Romeinse thermen.

Commissaris Jaap Smit roemde de grote economische betekenis van het jubilerende park voor de provincie. Eveneens was hij zeer te spreken over de internationale erfgoedlijn de 'Limesroute', waar Archeon ook deel van uitmaakt. Burgemeester Liesbeth Spies verklaarde „Met Archeon en Avifauna speelt Alphen een steeds grotere rol als toeristische, annex recreatieve bestemming in Nederland. Met het oog op de discussie over 'overtourisme' zijn deze twee een goed alternatief."

v.l.n.r. Eric Carree (VOA)- Monique Veldman – wethouder Kees van Velzen – Hans Thuis (Thermen museum)

Eigenaren/directeuren Jack en Monique Veldman waren zeer vereerd met de lovende woorden en waren onder de indruk van de fraaie mozaïekvloeren in de nissen. Weer een mooie publiekstrekker erbij.

Verder werd een interessante inleiding gehouden door Karen Jeneson, conservator bij het Thermenmuseum te Heerlen over het 2.000 jaar oude authentieke Romeinse badhuis wat daar staat. Onderdeel van een Romeinse neder-
verder op pagina 2

Een trotse ideegever Willem de Jeu en voorzitter Leo van Sister

Onder toezicht van Legio Augusta Secunda werden de handtekeningen gezet

Bestuur is compleet I

Mozaïek vloeren overhandigd aan directie Archeon

Met de komst van Magali Veldhuis, Freek van Roon en Servais Vermeulen is ons bestuur weer compleet en zelfs uitgebreid. Welkom! Nadat we op de drukbezochte ALV afscheid hebben genomen van Anneke Thijssse als secretaris en Niko Geerlings als voorzitter activiteitencommissie hebben we het bestuur vrij snel weer kunnen aanvullen. Er is veel nieuwe energie bijgekomen en daarmee nieuwe ideeën. Verderop lees je meer over de bestuursleden.

Wat ben ik trots op onze "mozaïek" vrijwilligers. Tijdens het jubileumfeest werden op 10 mei jl. door de Commissaris van de Koning samen met de Burgemeester van Alphen de door deze vrijwilligers aangelegde vloeren in de nissen van het Romeins badhuis feestelijk onthuld. Een geschenk wat door de directie van Archeon zeer gewaardeerd werd. Ook kunnen we terugkijken op een heel prettige samenwerking met het Thermenmuseum in Heerlen.

Goed nieuws is ook dat in het weekend van 6 en 7 juli voor de 2e keer het Romeins weekend in het centrum van Alphen wordt georganiseerd door de gemeente i.s.m. Archeon, Verus Historia, ondernemersclub VOC en andere organisatoren.

Ook prettig nieuws is dat de planningskalender voor vrijwilligers al door steeds meer vrijwilligers gebruikt wordt, wat daardoor een goed overzicht geeft voor zowel Archeon als VVvA. Ik moedig dan ook alle vrijwilligers om de kalender te gebruiken.

Het wordt een mooie zomer met veel leuke activiteiten in museumpark Archeon.

Leo van Sister

Vervolg; Viering Archeon 25 jaar pagina 1

zetting in Heerlen, destijds met de fraaie naam Coriovallum.

De ceremonie werd opgeluisterd door de Romeinen van Legio Augusta Secunda. Het was een mooi feest en het geheel heeft daarnaast zeer veel publiciteit opgeleverd voor zowel Archeon als de VVvA zelf. Dank aan alle vrijwilligers die eraan hebben meegewerkt en de sponsors welke dit mogelijk hebben gemaakt.

Het gezelschap onder escorte naar het Romeins badhuis

VVvA agenda

Datum:	Soort evenement:	Wie/Waar:	Wat:
15-16 juni	Evenement	Archeon	Riddertourmooi
23 juni	Processie	Archeon	Processie Sint Jan de Doper
6-7 juli	Evenement	Centrum Alphen	Romeins weekend met ambachten en gladiatrixen gevechten & Archeon
6-7 juli	Evenement	Archeon	Textielweekend
20-21 juli	Evenement	Archeon	14e eeuw weekend
28-7 t/m 10-8	Festival	Archeon en Alphen	20e Romeins festival
18 augustus	Processie	Archeon	Maria Hemelvaart processie
21 augustus	Lezing	VVvA/Archeologiehuis	Archeon en de Prehistorie
24-25 augustus	Festival	Archeon	16e Viking festival
31-8 en 1-9	Evenement	Archeon	Prehistorisch weekend
14 september	Excursie	VVvA/Heerlen	Dag vullend programma, excursie naar het Romeins badhuis in Heerlen (Thermenmuseum)
14-15 september	Evenement	Archeon	Schrijvers van de ronde tafel
21-22 september	Festival	Archeon	Culinair festival
t/m 30 september	Fotowedstrijd	VVvA	Thema: werk in uitvoering
9 oktober	Lezing	VVvA/Archeologiehuis	Vrouwengeneeskunde in de Middeleeuwen
18 oktober	Culinaire lezing	VVvA/Archeon	Speciale avond met culinaire vertellingen & hapjes van TV kok Pierre Wind

*De lezingen zijn in het Archeologiehuis Zuid-Holland (museum naast Archeon) Meer informatie op: <http://www.vrienden-archeon.nl/agenda>

Maak kennis met het nieuwe VVvA bestuur

Sinds kort is het VVvA bestuur weer compleet.

Na het terugtreden van secretaris Anneke Thijsse en de voorzitter van de activiteitencommissie Niko Geerlings werden er vrij snel enthousiaste opvolgers gevonden.

Zo is Freek van Roon de nieuwe secretaris van de vereniging. Freek is 41 jaar en woonachtig in Alphen a.d. Rijn. Daarnaast is Magali Veldhuis toegetreden tot het bestuur als algemeen bestuurslid en tevens hoofdredacteur van NoVA. Magali is ook woonachtig in Alphen a.d. Rijn. Freek en Magali draaien inmiddels als kandidaat bestuurslid mee en worden tijdens de najaar ALV voorgedragen voor benoeming.

De portefeuille verdeling voor de andere bestuursleden is als volgt: Leo van Sister- voorzitter | Henk v.d. Bos-penningmeester | Wim Caminada- vrijwilligerscommissie | Servais Vermeulen- activiteitencommissie.

v.l.b.n.r.o.: Leo van Sister – Freek van Roon – Henk v.d. Bos – Wim Caminada – Servais Vermeulen – Magali Veldhuis

De coördinator werelderfgoed

‘Werelderfgoed is van wereldbelang’

Cees van Rooijen is de coördinator werelderfgoed van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Hij is de verbindende schakel voor de werelderfgoederen in Nederland. Voor de tien die er al zijn en dat wat er nog bij gaat komen. Wat houdt zijn werk precies in?

Wat doet een coördinator werelderfgoed?

‘Ik ben de spil tussen enerzijds de beheerders van het werelderfgoed in het koninkrijk en anderzijds UNESCO, de organisatie die erover gaat. Die beheerders zijn stichtingen, gemeenten of provincies, en bij Willemstad de regering van Curaçao. Ik leg verantwoording af aan UNESCO. Zoals laatst bij een zaak in Amsterdam. De grachtengordel zou aangetast worden, zo werd gezegd, en dat gebied is werelderfgoed. Ik bespreek dat dan met de gemeente en geef via onze ambassade antwoord aan UNESCO.’

Hoe kan iemand een dagtaak hebben aan maar tien werelderfgoederen?

‘Werelderfgoed is van wereldbelang. Daar moeten we dus goed voor zorgen. Bovendien kost het voordragen van nieuw werelderfgoed ons veel tijd. ICOMOS, een adviesorgaan van UNESCO, werkt nu met ons samen om de voordracht van de Koloniën van Weldadigheid te verbeteren. Volgend jaar nomineren we samen met Duitsland de Limes, de ondergrondse resten van de grens van het Romeinse Rijk. Ik lever nu delen van het dikke dossier aan dat daarvoor nodig is en dat de provincies samen met de Duitsers schrijven. Dat indienen van een dossier is voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie net gebeurd. Formeel is dat een uitbreiding van de Stelling van Amsterdam. Voor UNESCO gaan de twee samen de Hollandse Waterlinies heten. En de Stichting Werelderfgoed steunen we met budget.’

Wat doet deze stichting?

‘Die zorgt voor samenwerking tussen de beheerders, op kennisdagen bijvoorbeeld. Beheerders lopen namelijk vaak tegen dezelfde dingen aan. Hoe ze het beste met toeristen om kunnen gaan of met de bescherming. Ook promoot

de stichting het werelderfgoed bij bezoekers. En ik zorg er samen met de stichting en onze nationale UNESCO-commissie voor dat nieuwe politici op het juiste kennisniveau komen.’

Hoe loopt de samenwerking met UNESCO?

‘Prima. En ook met hun adviesorganen voor natuur en cultuur hebben we goede contacten. Wat weleens lastig is, is dat we in Nederland ontwikkelingsgericht denken, hoe je erfgoed met ingrepen ook kunt versterken. Want dat wordt in het merendeel van de 195 landen waar zich werelderfgoed bevindt anders benaderd. Daar voeren we dus wel discussies over.’

Wat maakt dit werk mooi?

‘Het is motiverend om er samen met andere organisaties voor te zorgen dat het goed gaat met het werelderfgoed. Zeker ook internationaal, met mensen uit andere culturen.’

Auteur D. Snoodijk, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.

Kijk ook op www.Limesjournaal.nl, editie 2 mei, interview met dhr. van Rooijen.

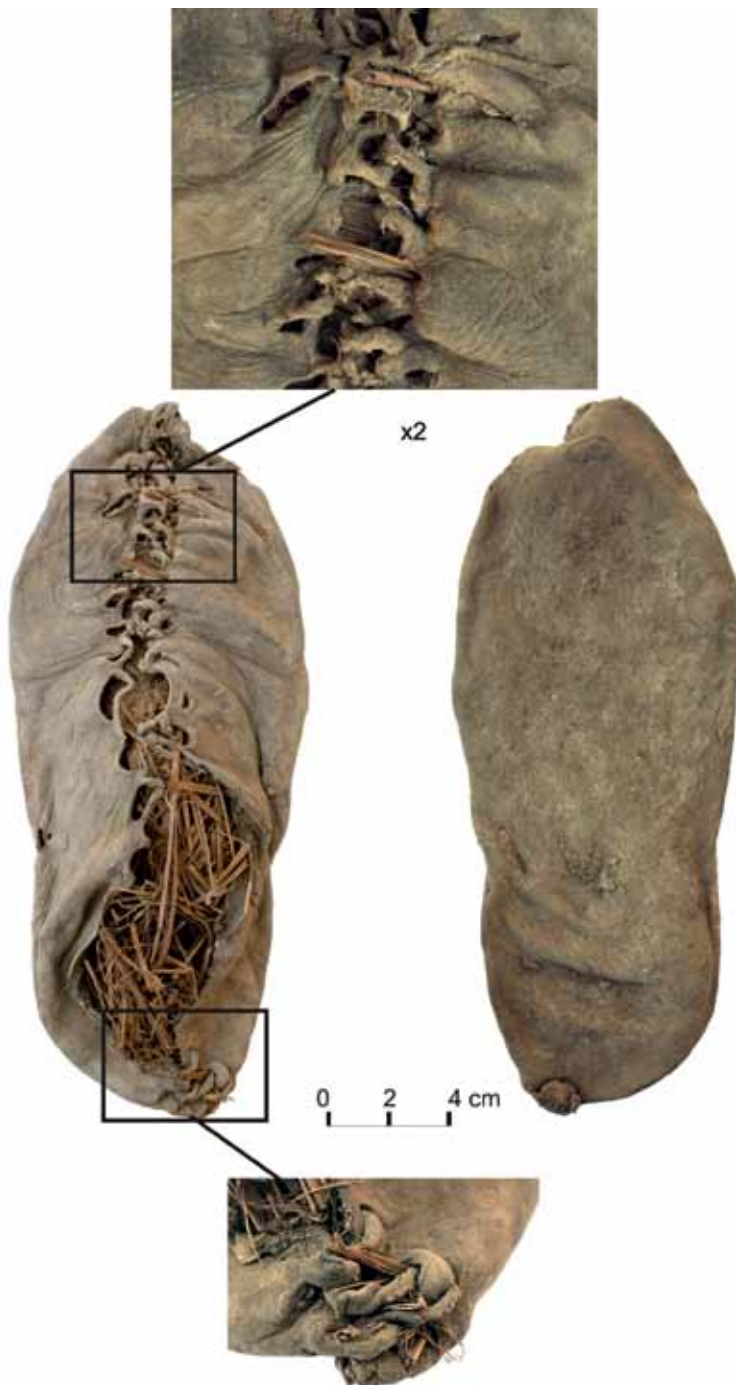
Cees van Rooijen

Foto RCE, Ruben Schipper

Kleding in de Prehistorie

Door Frank Wiersema

Het valt niet altijd mee om beleefd te blijven tegen bezoekers. Zeker niet wanneer ouders zelf de rol van tolk overnemen naar hun kinderen toe, en dingen zeggen als: "Kijk Olivier, die meneer draagt geen schoenen, die hadden ze toen nog niet!" Inwendig geef ik ze een flinke veeg uit de pan, in de trant van "Kijk nou eens om je heen; denk je nou werkelijk dat mensen zeevaardige kano's konden maken, huizen konden bouwen, de kleren konden maken die je ons ziet dragen, maar dat mensen te dom zouden zijn om een schoen uit te vinden? Hoe denk je dat we de ijstijd zouden zijn doorgekomen?!" Dan begin ik meestal maar een gesprek over hoe mensen al veel langer geleden behendig waren met leer en naald en draad. Daar zijn immers een hoop leuke wetenswaardigheidjes over te vertellen.

De oudste schoen die ooit is teruggevonden is 'slechts' 5.500 jaar oud, uit een grot in Armenië. Dat maakt deze vondst net iets ouder dan prehistorische superster Ötzi. Echter laten de bekende grotschilderingen van Altamira in Spanje al afbeeldingen zien van 13.000 - 15.000 jaar oud van jagers met schoenen aan hun voeten - vermoedelijk van huiden en vachten. Maar de alleroudste directe aanwijzingen voor het dragen van schoenen zijn van 40.000 jaar geleden. Schoenen zorgen ervoor dat je de voeten net iets anders gebruikt dan wanneer je op blote voeten loopt. Dit is terug te zien in hoe de botten gegroeid en gesleten zijn. De oudste vondst waarin dit is te zien, is uit de Tianyuan grot in de buurt van Peking.

Emigratie naar koudere streken

Een aanwijzing voor hoe lang geleden mensen zijn begonnen met het dragen van kleding, komt uit een onverwachte hoek. Tussen grofweg 50.000 en 100.000 jaar geleden zijn mensen van het Afrikaanse continent gemigreerd naar noordelijkere streken. Omdat ze koudere streken gingen bewonen, valt het te verwachten dat men zich met kleding warm hield. Voor wanneer dit gebeurde hebben wetenschappers van het Max Planck instituut in Leipzig aanwijzingen gevonden in het DNA van luizen. Voordat mensen kleding droegen, was het hoofdhaar de enige plek voor luizen om zich op te houden. Toen mensen zich eenmaal gingen kleden, migreerde de luizen naar de rest van het lichaam, waar ze zich konden nestelen tussen de haren van de vacht van de kleding. Het DNA onderzoek van Mark Stoneking en zijn collega's heeft gevonden dat deze luizen zich afsplitste ca. 70.000 jaar geleden.

Leerbewerking

Dit is aardig in lijn met vondsten die wijzen op naaien en het bewerken van leer. De oudste naald bijvoorbeeld is gevonden in een grot in Zuid-Afrika en is 61.000 jaar oud. Aan de slijtagesporen te zien moet deze naald gebruikt zijn om door zachte materialen heen te halen, zoals dierenhuid. Eenzelfde analyse op gebruikssporen kan men loslaten op vuursteen. Zo kan men zien of vuursteen schrapers gebruikt zijn om huiden schoon te schrapen. De allereerste aanwijzingen voor het bewerken van huiden zijn zelfs van 400.000 jaar geleden, voordat de moderne mens bestond.

bron: Pinhasi R, Gasparian B, Areshian G, Zardaryan D, Smith A, Bar-Oz G, et al. (2010) First Direct Evidence of Chalcolithic Footwear from the Near Eastern Highlands.

Graf van 34.000 jaar oud

Wat we de moeder van Olivier ook kunnen vertellen, is dat mensen met kleding niet alleen maar zichzelf beschermden tegen de elementen. Dat mensen er een beetje leuk uit willen zien, is van alle tijden. Het meest spectaculaire voorbeeld daarvan is wel de vondst in Sungir in Rusland. Hier zijn 34.000 jaar oude graven gevonden, dus ferm in de laatste ijstijd. De indrukwekkendste hiervan zijn het graf van een volwassen man en dat van twee adolescenten. De twee jongens zijn begraven in elkaars verlengde met de hoofden tegen elkaar. De grafstukken maken deze vondst zo bijzonder.

Meer dan 13.000 ivoren kralen zijn gevonden. Naar schatting kost het 10.000 manuren om dit te produceren. Het is het meest waarschijnlijk dat deze op de kleding zijn genaaid. In de ijstijd was het dus niet alleen een kwestie van overleven, maar mensen hadden de vaardigheid en de tijd om hun kleding ook nog eens prachtig te versieren. Daarmee hebben we het beeld van Oliviers moeder, dat mensen in het mesolithicum nog niet kundig genoeg waren om schoenen uit te vinden, definitief ontkracht.

Fotomontage door K. Gavrilov/Trinkaus en Buzhilova/Antiquity

Een hak griendbosje in middeleeuws Archeon

Op een stukje grond achter het huis van de hout en been bewerker in de Damstraat is door vrijwilligers Jaap Uilhoorn en Gerard Theunissen een klein natuurlandschapje gemaakt zoals dat vroeger ook in onze streken voorkwam. Het vertelt weer hoe mensen op een slimme manier de natuur in cultuur brachten.

Griend is hakhout met wilgen

Hakhout is een bosbeheersvorm waarbij de bomen nadat ze zijn afgezet weer opnieuw uitlopen en nieuwe stammen vormen. In principe wordt een perceel in één keer gekapt zodat alle uitlopende bomen evenveel licht krijgen en homogeen opgroeien. De omlooptijd ligt meestal tussen de 5 en 20 jaar voor de wat trager groeiende houtsoorten en tussen de 1 en 5 jaar voor de snelgroeiende wilgen en populieren.

Voor hakhout werden in het verleden diverse soorten bomen en struiken gebruikt. Hierbij kun je voor Nederlandse omstandigheden denken aan eiken, essen, iepen en elzen. Echter ook kwam in Europa het gebruik van tamme kastanje

en hazelaar voor. Hakhout was vroeger algemeen aanwezig en is langzaam verdwenen of vervangen door opgaand bos zoals we dat nu kennen. Zeg maar 1 boom met 1 dikke stam (opgaand) in tegenstelling tot een stoof met meerdere kleinere stammen (hakhout).

Een hakhout met wilgen wordt ook wel griend genoemd. Afhankelijk van de wilgensoort die gebruikt wordt en de omlooptijd kunnen grienden gesneden worden voor bijvoorbeeld mandenmakers of grover hout voor bijvoorbeeld horden, hoephout of andere doeleinden. Zo onderscheiden we snijgrienden met een omlooptijd van 1 jaar en hakgrienden met een omlooptijd van 2 tot 4 jaar. Het griendje dat wij ontwikkelen wordt van het type hakgriend. Bij het oogsten

verder op pagina 6

van dit soort grienden wordt gewoonlijk al het gekapte materiaal het griend uitgedragen en verzameld bij de paal. Daar wordt het gesorteerd en op lengte gekapt.

Jacob van Maerland

Er is in de middeleeuwen niet veel op schrift gesteld met betrekking tot de dagelijkse praktijk in het griend of hakhout. Dat is vaak kennis van recentere datum, wel weten we dat er wilgen geteeld werden uit een paar summiere beschrijvingen. Wilgen worden beschreven in Jacob van Maerlants werk "Der Naturen Bloeme", 13e 14e eeuw. De derde regel verwijst naar oogsten en uitlopen van wilgen.

*Salix es der wilghen name een nuttelic boem van grooter vramen.
Int lant dar hi den art in hevet want hi vele telghen ghevet.
Somen hare meer telghen af slaet so datter hare meer utegaet
So bloeiet ende ghevet lucht mar soene draghet gheene vrucht
Men seghet wie dat wilgebloemen in sine spise hevet ghenomen
dat hem luxurie over waer ne porret nemmermeer dar naer
ap gheduwet uten boemen ende in enen dranc ghenomen
dat es goet jeghen den rede Sine blade in watre mede
ghestroiet omtrent hem die leghet n heeter sucht enties pleghet
het vercoelt die quade lucht die dar es vander grooter sucht.*

Dodoens vermeldt in zijn Cruijdeboek van 1554;

*Dat ander gheslacht van Wilghen/ dat Wijmen gheheeten wordt/
en heeft gheen sonderlinghe struycken/ maer alleen by der aerden
een groot breet hooft/ daer uut vele dunne rijskens wassen/ met
doncker roode scellen becleet/ die seer taye sijn ende huer seer
lichtelijcken in alle manieren laten buyghen ende crommen. Van
desen rijskens worden ghemaect manden/ stoelen/ korven/ ende
dyerghelijcke andere dinghen.*

Verder zijn er door de geschiedenis heen afbeeldingen en kunstwerken zat die allerlei vlechtwerk laten zien. Waaruit je

kan aannemen dat allerlei vlechtwerken gemeengoed waren en dat daar materiaal voor geproduceerd werd. Voor het vlechten heb je kwalitatief goed en veel materiaal nodig. Je mag aannemen dat ze het professioneel aanpakten.

Nieuw ambacht in Archeon

Begin 2017 zijn we begonnen met de aanleg van een klein stukje hakgriend op het veldje naast de boogschietbaan. En het heeft nu 2 jaar in stilte kunnen groeien. Deze winter gaan we de eerste keer oogsten. Met aanleg, oogst en beheer van het griend willen we ook het ambacht van griendwerker voor Archeon ontwikkelen. En we hopen te gaan experimenteren met het maken van hoephout. Hoephout zijn houten bandjes die gebruikt werden om de duigen van vaten en tonnen bij elkaar te houden. tegenwoordig vaak en metalen ring. Her en der in Archeon zie je wel een ton of kuip met één of meerdere hoepjes eromheen. Overigens in het huisje van de mandenmaker staat nog een apparaat voor het rondbuigen van de bandjes.

Verder is het ons streven om het griend interessant te maken voor bijen en andere insecten. Los van het feit dat bloeiende wilgen zeer belangrijke leveranciers zijn van stuifmeel en nectar voor de vroege bestuivers, zoals hommekoninginnen en vroeg vliegende bijenvolken, leven er vele insecten op wilgen. Ook willen we een gevarieerde kruidenvegetatie als ondergroei in het griend ontwikkelen.

Wiel van der Mark

Bronvermelding:

Cruijdeboek Dodoens 1554

Ijpelaar L. en Chavannes-Mazel C.A.(red), De groene middeleeuwen, Duizend jaar gebruik van planten, hoofdstuk 10 het kruidenboek in Jacob van Maerlants Der Naturen bloeme.

Wouter Schalk

Wouter Schalk was al op het park werkzaam voor de opening. Hij is in 1992 begonnen in een bouwploeg die zich voornamelijk bezig hield met de huizen uit de middeleeuwen.

Daarnaast bouwde hij in 1993 onder leiding van Derk de Boer aan de replica van de Zwammerdam 6. De Zwammerdam 6 heeft een aantal jaren met bezoekers rond gevaren tussen de verschillende tijden in het park. Samen met 2 rondvaartboten.

Tijdens de eerste verkleining van het park en vanwege de eerste nieuwbouwhuizen rond het park, moest de Zwammerdam 6 verplaatst worden naar de Romeinse tijd van het Archeon en kon daardoor niet meer rondvaren. Erg jammer, want hij voldeed prima als rondvaartboot. Maar hij is gelukkig nog steeds zichtbaar.

Rond die tijd is Wouter een eigen bedrijf gestart. De eerste opdrachten waren ook voor Archeon; namelijk de Romeinse reiskoets uit de tweede eeuw na Christus. Ook die reed na de opening vrolijk rond in de Romeinse tijd. Ook de middel-eeuwse kar is van zijn hand.

In 1996 ging Wouter in Arnhem, zijn geboortestad, als ZZP'er

Wouter Schalk – foto: Alphen.nl

in het Nederlands Openlucht museum werken en heeft daar een aantal vrijwilligers projecten neergezet, onder andere de Marker scheepswerf. Na Arnhem kwam hij bij "De Delft" in Rotterdam terecht als leermeester beeldsnijden.

In 2017 werd Wouter benaderd door Bert Paardekoper, uit

het klooster te Gravendam met de vraag het Maria beeldje te repareren. Eenmaal in het Archeon was hij weer verkocht aan het leuke park en mooie werk en ging Bauke helpen bij de restauratie van de Romeinse muur. Dit In afwachting van de start van het project met de Zwammerdamschepen. Want daar wilde Wouter graag bij helpen. Hij en wij zijn blij dat dat is gelukt, want op dit moment is hij twee dagen per week op de Zwammerdamwerf te vinden.

Over de Zwammerdamwerf is een heleboel te vertellen. Momenteel werken er veel medewerkers en vrijwilligers op de werf. Een ploeg werkt aan de restauratie en er zijn regel-

matig vrijwilligers die aanwezig zijn om uitleg te geven aan bezoekers.

Via internet kan het Limesjournaal worden gevolgd. Op de uitzending van 4 april jl. is te zien dat, na vele weken voorbereiding onder leiding van Wouter, in een aantal minuten het achterdeel is verplaatst. Deze actie is "de grote vaart" genoemd. Het doel hiervan is dat nu ook het voorste deel van het schip op de werf in elkaar gepuzzeld kan worden.

Hartelijke groeten namens Wouter Schalk

Annette Geerlings

Eieren, maar niet voor iedereen!

Eieren werden ook in de tijd van Anthimus (6e Eeuw) en Hildegard von Bingen (12e eeuw) al veel gegeten. Beschrijft Anthimus in zijn "On the Observance of Foods, de oberuatione cibrum" dat je zoveel eieren kunt eten als je wilt. Hildegard was daar toch veel voorzichtiger mee.

Anthimus schrijft dat de eieren dan wel nog vloeibaar moeten zijn en men ze moet eten met zout. Zeker als men hongerig is kan men er veel van eten. Hij schrijft hoe je ze moet maken, voor zowel zieke als gezonde mensen: "kook ze in warm of koud water, kook ze op een laag vuurtje. Zodat de warmte in de eieren kan 'trekken'. Zo zijn ze het aangenaamst om te eten. Wanneer hard gekookte eieren of eieren gekookt in azijn, gebruik dan alleen de eidooier. Omdat het wit niet goed verteerd en diarree veroorzaakt..."

Hildegard beschrijft in een van haar geschriften: "eieren zijn meer koud dan warm en eigenlijk niet aan te raden is als voedsel, eieren zijn slijmvormen en bijna giftig en veroorzaken o.a. wormen. Ze kunnen een mens dus ziek maken. Echter zachte eieren zijn voor een gezond persoon beter dan hardgekookte eieren.

Zieken moeten eigenlijk geen eieren eten! Als een zieke toch perse eieren wil eten dan doet men het volgende: "doe wat water bij de wijn, breng dit aan de kook, breek het ei en kook het in de water/wijn. Zo maak je het slechte van het ei onschadelijk. Eieren gekookt in het vuur (in de as) is nog beter omdat het vuur het slechte eruit haalt. Wat nog beter is het eigeel, hard eigeel is zelfs nog beter. Rauw ei is slecht..."

Zo wel Anthimus als Hildegard vinden ganzeneieren goed om te gebruiken, mits ze maar gekookt worden. Anthimus benoemt ook specifiek fazanteneieren, maar die zijn toch wat minder goed dan de kippeneieren! Hildegard benoemt juist het eendenei, dat men kan eten, beter dan het vlees van de eend. Eendeneieren zijn echter wel weer slechter en doen personen meer kwaad.

verder op pagina 8

Het Tacuinum van Luik (ca 14e/15e eeuw) noemt ook een aantal soorten eieren, hoewel niet alle eieren hier even goed te verkrijgen zijn:

Kippeneieren

Het wit is koud en vochtig, de dooier warm en vochtig.

Bij voorkeur vers gebruiken!

Schadelijk vertraagt de spijsvertering en veroorzaakt sproeten!

Zeer bevorderlijk voor de bijslaap!!

Tegenmiddel, eet voornamelijk het eigeel.

Ganzeneieren

Matig warm en groot, half gaar gebruiken.

Prettig bij zware arbeid.

Echter veroorzaakt koliek, winden en duizeligheid

Tegenmiddel gebruik oregano en zout

Struisvogeleieren

Warm en groot.

Gebruik bij zware arbeid.

Echter veroorzaakt koliek, winden en duizeligheid.

Tegenmiddel gebruik hierbij oregano en zout

Vrouwe Hadewij

Gebruikte bronnen:

Mark Grant: "Anthemus ,On the Observance of Foods"

L.A.M van den Bercken: "De universele geneeskunst van Hildegard von Bingen"

L.C Arano: "Tacuinum Sanitatis"

Vloeren in de nissen in de maak met het vrijwilligersteam

Mozaik ploeg Romeins
Badhuis

TENTOONSTELLINGEN en BOEKEN

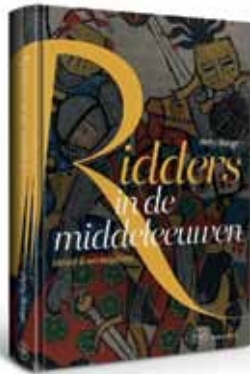
Tentoonstellingen & boeken door Patricia Pol

Boeken

Ridders in de middeleeuwen

Het romantische ideaal en de rauwe werkelijkheid
Petty Bange

Ridders spreken nog steeds tot de verbeelding. Vaak in romantische zin terwijl de werkelijkheid aanzienlijk rauwer was, zoals te lezen valt in de hoofdstukken over de slagen bij Poitiers (751) en Hastings (1066). Het ridderideaal, de heldendaden, de kruistochten: natuurlijk komen zij in het boek aan bod. Daarnaast wordt de Manessische Liederhandschrift (veertiende eeuw) uitvoerig voorgesteld. Hier en in andere hoofdstukken blijkt dat vrouwen een niet onbelangrijke rol speelden in deze door mannen gedomineerde wereld. Ook de minder bekende – naamloze – ridder van de Hollandse sprookspreker Willem van Hildegarsberch (ca. 1350 – na 1408), in diens gedicht Vanden goede ridder, krijgt volop aandacht.

Walburg Pers, ISBN 9789462493667 €19,95

De hemelschijf van Nebra

Op zoek naar een verdwenen beschaving
H. Meller, K. Michel

In 1999 groeven illegale schatgravers in Duitsland een bronzen schijf op met een afbeelding van de sterrenhemel: de hemelschijf van Nebra. Gedateerd 1800 bc. De Duitse overheid spendeerde veel geld aan de zoektocht naar de prehistorische beschaving die de schijf maakte. Die schijnt inderdaad te hebben bestaan en meedogenloos tekeer te zijn gaan.

In het eerste deel van dit boek staat de hemelschijf centraal. In het tweede deel proberen de auteurs die beschaving te reconstrueren. Dat doen ze aan de hand van verdere opgravingen uit de omgeving van de hemelschijf. Neemt niet weg dat de functie van de schijf nog steeds een raadsel is!

Bol.com, EAN 9789460039317, €9.99

Tentoonstellingen

Het Verleden van de Velden

de archeologie van de Duin- en Bollenstreek
Archeologisch Museum Haarlem
t/m 6 oktober 2019

Haarlem staat bekend als de bakermat van de bollenteelt. Ook na de Tulpomanie ging in Haarlem de teelt van tulp en hyacint door, tot ver in de omtrek. De Bollenstreek werd geboren!

Door archeologisch onderzoek bleek deze Bollenstreek al duizenden jaren te worden bewoond. Er zijn tal van vondsten en sporen uit het verleden gevonden, vanaf 5000 jaar geleden tot heden. In de tentoonstelling zijn uit iedere periode bijzondere voorwerpen te zien. De oudste vondst is een vuurstenen beitel gevonden in Lisse. Maar ook werktuigen en sieraden uit de bronstijd uit Katwijk en Hillegom, sieraden en aardewerk uit Romeins Valkenburg en middeleeuws paardentuig uit Teylingen.

Grote Markt 18 K, 2011 RD Haarlem
Woensdag t/m zondag 13.00 – 17.00 uur

Beet! Vissen naar verborgen betekenissen

Van christelijk symbool tot brood op de plank
Dordrechts Museum
30 juni 2019 t/m 10 november 2019

Als een vis in het water, boter bij de vis, de vis wordt duur betaald ... De Nederlandse taal is vergeven van de vissen, en ook in de kunst wemelt het ervan. Een geschilderde vis is een symbool voor Christus, maar betekent soms ook gewoon brood op de plank. De tentoonstelling Beet! Vissen naar verborgen betekenissen in het Dordrechts Museum laat zien hoe de geschubde schepselen al sinds de middeleeuwen onze cultuur verrijken. Deze originele tentoonstelling wordt ingeleid door kunsthistorica Patricia Huisman op twee data in juli en september.

Museumstraat 40, 3311 XP Dordrecht
dinsdag tot en met zondag, 11.00-17.00 uur

De wonderbaarlijke visie op de anatomie van de vrouw in de antieke geneeskunde.

In museumpark Archeon wordt vanaf dit seizoen extra aandacht gegeven aan vrouwengeneeskunde in de Romeinse Tijd door de medicus en wellicht in de toekomst, de vroedvrouw en middeleeuwen door het team van het chirurgijngilde. Voor de Romeinse Tijd hebben we vooral gekeken naar de Griekse arts Celsus. Onderstaand enkele voorbeelden over vrouwengeneeskunde in die tijd. In de komende tijd zult u meer hierover horen.

De wandelende baarmoeder.

Bij vrouwen ontstaat er vanuit de baarmoeder een ernstige kwaal¹, na de maag wordt de baarmoeder het meest aangedaan, of vanuit de baarmoeder het hele lichaam. Soms verliest de vrouw zelfs haar bewustzijn, zodat zij net als bij epilepsie op de grond valt. Maar het verschil is dat in dit geval de ogen niet verdraaien, er geen schuim op de mond komt en er geen convulsies bij zijn: de patiënte is alleen maar versuft. Bij sommige vrouwen komt dit herhaaldelijk terug; zij raken het nooit kwijt.

Behandeling A

Doet die kwaal zich voor, dan moet men aderlaten als het lichaam krachtig genoeg is; is dat niet het geval dan moet men in ieder geval laatkoppen in de lies zetten.

Behandeling B

Blijft de patiënte langere tijd op de grond liggen of deed ze dat al andere keren, dan moet men een net gedoopte lampenpit onder haar neus houden of een ander middel waarvan ik eerder zei dat het smerig ruikt² om haar bij bewustzijn te brengen. Hetzelfde bereikt men ook door koud water over haar te gieten. Een gunstig effect heeft wijnruit fijn gestampt met honing, of zalf op basis van was met cyprusolie, of een warm, vochtig kompres dat men op de schaamdelen – alleen daar – aanbrengt. Tegelijk moet men haar heupen en knieholtes goed masseren. Daarna moet ze zich, zodra ze weer tot zichzelf is gekomen, een jaar lang van wijn onthouden, zelfs als net zo een aanval zich niet meer voordoet.

Behandeling C

Ieder dag moet men haar hele lichaam masseren, maar vooral haar buik en knieholtes. Men moet voedsel van de middelste klasse aan haar geven en om de drie of vier dagen mosterd onder op haar buik aanbrengen tot de huid daar rood wordt.³ Blijft het daar hard dan blijken de volgende middelen goed te verzachten; bitterzoet gedoopt in melk, daarna fijn gestampt met witte was en hertenmerg in irisolie, of ossen of geitenvet gemengd met rozenolie. Ook moet de vrouw een drank met castoreum, zwart komijn of dille innemen.

bron: Celsus de geneeskunst boek IV Ziektes van de baarmoeder en hun behandeling.

Wiel van der Mark

¹ Celsus refereert aan de ziekte hysterie die Hypocrates beschrijft in zijn boek (Aphorismi V, 35) de verschijnselen worden toegeschreven aan de op drift geraakte baarmoeder.

Toelichting WM: De baarmoeder (in het Grieks hysteros) zit volgens Hypocrates en diens navolgers niet met ligamenten vast aan de bekkenbodem maar migreert vrijelijk door de onderbuik. Wanneer hij helemaal omhoog gaat en tegen het middenrif stoot ontstaat er hyperventilatie een verschijnsel van hysterie.

² Celsus boek III over Lethargie; sommigen proberen de patiënt van tijd tot tijd te wekken met middelen die niesbuien veroorzaken of die hem of haar door hun vieze lucht doen reageren, zoals verse pek, vette wol, peper helleboor (WM; Helleborus Niger of Stinkend Nieskruid), castoreum (bevergeil), azijn, knoflook en ui. Ook branden ze naast de patiënt galbanum (WM;) haren of hertshoorn; als ze dat niet tot hun beschikking hebben, een ander soort hoorn; dat geeft namelijk als men het verbrandt een vieze lucht.

³WM: volgens de humoraal pathologie of humorenleer is het predominante lichaamssap bij de vrouw slijm (het element water) dat heeft als eigenschap dat het koud en nat is. Bij een aandoening van de baarmoeder (het van binnenuit koudste en natste orgaan van de vrouw) wordt in de humorenleer vrijwel altijd een warme en droge behandeling voorgeschreven. Mosterd is warm en droog. Ook de man is warm en droog en dus een goed middel ter verlichting en voor het herstel of behoud van het evenwicht.

Vriend van Archeon worden!

Ja: ik wil graag lid worden van de VVvA:

Naam Mevr./dhr.
Adres postcode
Plaats
Mailadres

Aankruisen:

- ik geef mij op als individueel lid
- ik geef mij op voor een gezinslidmaatschap
- ik geef mij op voor een jongerenlidmaatschap
- ik geef mij op voor een bedrijfslidmaatschap

- bij het lidmaatschap wil ik wel/geen gedrukte NoVA per post ontvangen (toeslag 10 euro)

De contributiebedragen voor 2018 zijn als volgt:

Jongerenlidmaatschap €12,50 | Individueel lid €25 euro | Gezinslidmaatschap €45 | Bedrijfslidmaatschap €75 euro

Deze boni liefst per e-mail verzenden naar: secretaris@vrienden-archeon.nl of per post sturen aan de Vereniging Vrienden van Archeon, Postbus 600, 2400AP Alphen a/d Rijn.

Colofon

Redactieteam VVvA:

- Annette Geerlings
- Wiel v.d. Mark
- Patricia Pol
- Giel de Reuver
- Joerie van Sister
- Leo van Sister
- Magali Veldhuis
- Frank Wiersema

Met bijdragen van:

Patricia Verbree,
Wim de Jeu

Vormgeving & sponsoring:

Okay Color Graphics BV

Hoofdredactie:

Leo van Sister

NoVA is het verenigingsblad van de VVvA en verschijnt meerdere keren per jaar. De volgende NoVA verschijnt in september/oktober 2019

Kopij (artikelen, brieven, foto's) graag inzenden vóór 1 augustus 2019 bij nova@vrienden-archeon.nl

Marcus & Marbod

door Gillius

gesponsord
door

OKAY COLOR
GRAPHICS

